

mutassák be a váradi Szigligeti Színházban. Ebből azonban nem lett semmi.

Mindebből már világos, hogy Babits levele nem A Holnap első kötetével kapcsolatos, hanem a másodikkal, tehát időrendben sem ott a helye, ahol Marth Hildegard közölte, hanem Bányai Elemér 1908. november 20-i levele után.

Végül a 387. lap 2. jegyzete szerint erről a levélről Dutka is szól *A Holnap városa* című könyvének 128. lapján. Ott ilyesmi nincs: bizonyára ez is sajtóhiba. (Korrektúra közben az utalást a 143. lapon megtaláltam.)

PÉTER LÁSZLÓ

A TÜRELMETLEN OLVASÓ

Mindig fontosnak tartottam, hogy az irodalomkritika használja föl az irodalomelmélet eredményeit, akár háttérként, akár pedig explicit módon, a kritika szövegébe beépítve. Tiszta-ban vagyok azzal, hogy Bécsy Tamás elméleti fölkészültségéhez kétség nem férhet; hadd szálljak vitába mégis a 80-as év magyar drámáiról szóló írásának (It, 1982. 2. sz.) első részével.

Bécsy két, független szempontrendszerrel dolgozik. Az elsőt szemiotikainak nevezhetnénk; Bécsy hallgatólagosan elfogadja azt a tételt, hogy a mű jelnek tekinthető, amely maga is jelekből áll. Ehhez csatolja azt a melléktételt (amely a szemiotikai megközelítésből egyáltalán nem szükségszerűen következik), hogy a mű jeleinek sajátosságai, különleges deformításai alapján értékelhető. A második szempontrendszer az, amit némi nagyképséggel ismeretelméletinek nevezhetnénk: ez arra lenne alkalmas, hogy a mű és a környező világ kapcsolatát, kölcsönös viszonyait tárja föl, felvesse azt a kérdést, hogy a mű mint a világ (társadalom) megismerésének organonja mennyiben felel meg az ábrázolt-megismert világ valódi képmásának.

A második szempontrendszerrel itt nem vitázhatom. Nem azért, mintha nem lenne bőven tisztázatlan pont Bécsy érvelésében, hanem mert túlságosan nagy teret kellene arra szánnom, hogy előfeltevéseit egyáltalán explicitté tegyem s hogy ezeket egyenként vezessem vissza elméleti alapjaikhoz. Néhány lehetséges támadási felületre azért felhívom a figyelmet.

Ha a „nem autentikus” s így negatív minősítést érdemlő jelenségek „*a szocialista eszmeiség szempontjából nem autentikusak*” (357. – Kiemelés: B. T.) akkor mi a baj Nádas *Temetésével* és Kornis *Hallelujájával*? Miért ne fogantak volna ezek „a szocialista eszmeiség” jegyében? Hiszen épp a „nem autentikus” mutatják be olyannak, mint amilyen! (Kérdés marad persze, hogy mi értendő, ha valami egyáltalán, a „szocialista eszmeiségen”). Továbbá: „az egész nézőpontját”, „az átfogó perspektívát”, „a valóság egészét” (357. és 358.) bármely szöveggel szembehelyezni üres és elvont követelés: e bunkóval minden egyes műalkotás agyoncsapható. Bizonyára az én hibám, de még amolyan stílusfordulatként sem kedvelem, ha „valóságunkról” (358. – Kiemelés tőlem) van szó, vagy ha emlékeztetik az írókat arra, hogy a „társadalmi negatívumokat kitermelő emberek életének egy másik szegmentuma, amellyel mégiscsak részt vesznek a mezőgazdaság, az ipar vagy a kultúra és a tudomány kibontakoztatásában, mindezek ellenére pozitív” (mert hisz az írók mintha „erről elfeledkeznének” – 357.). Nem hiszem ugyanis, hogy mindenkor és mindenki számára egy és ugyanaz az adott, objektív valóság létezik, s azt sem, hogy egy közmegegyezésem világkép az üdvözítő, amelynek irányába az el-eltévelyedő írókat terelgetni kell, ha „elfeledkeznek” a helyes útról. Az irodalom olvasása pontosan ott válik dialógussá, ahol az értelmező a szöveggel szembesülve nem monologizál, nem legyőzni, legyőzni akarja a vele konfrontálódó világképet, konvenciót, jelrendszert.

Tagadhatatlan: Bécsy nem következtetlenül kapcsolja össze két szempontrendszerét. Ezt szeretném igazolni a következő apróbb, részletesebb megjegyzésekkel.

1. Nádas Péter *Temetés* című darabja hosszú csenddel kezdődik. Ezt Bécsy így kommentálja: „Mintha olyan képtelen ’zene’darabot hallgatnánk, amelyben a karmester beintése után nem hallunk egyetlen hangot sem. Persze olyan koncert nem létezik, amely a karmester beintése után nem kezdődik el valamikor” (349.). Bécsy tehát még idejében észbe kap, hiszen a Nádas darabjának megfelelő analógia az olyan zenedarab lett volna (és én a zene szót itt nem tenném idézőjelbe), amelynek a kezdetén sokáig szünet van. A *Temetés* ugyanis egy ponton a leghagyományosabb értelemben is „elkezdődik”: a szereplők megszólalnak és cselekszenek. A zenemű-analógia egyébként sem sugall semmiféle „képtelenséget”: vannak olyan zenedarabok, amelyek tényleg hosszú szünettel kezdődnek, sőt, szünettel is fejeződnek be. Nádas tehát a zenében már létező konvenciókhoz (is) igazodik. Ez csak azok számára botrány, akik ezek előtt mereven elzárkóznak.

2. A csend, a szünet a befogadó számára – a szövegtől és a szövegen kívüli kontextustól függően – számos jelentéssel bírhat. Bécsynek az a megállapítása, hogy a „nagyon hosszú csend” instrukció „voltaképpen azt a semmit *akarja* megmutatni, ami az autentikusság megszűntével állt elő” (349. – Kiemelés tőlem), lehetséges értelmezés, de nem az egyetlen. Mindenekelőtt tisztázandó lenne, hogy „ki” az, aki „akar” ebben az esetben; a szerző, a szöveg vagy a befogadó? Azután kérdés az is: semmi-e az, ami a hosszú csend alatt megjelenik-megjelenítődik? Hiszen a befogadó látja a színpadot, lát a színpadon ezt-azt, lát szereplőket s nem utolsósorban látja a többi nézőt. Egyébként is, a befogadás keretei (a színház, a drámamelléklet) eleve biztosítják, hogy a színháznézés és a színdarabolvásás konvencióit ismerő befogadó jelentéssel telítse a csendet is, jelentőséget és jelentést tulajdonítson a hiánynak.

Ugyanezért üres gúnyolódásnak hat az is, amikor ezt olvasuk: a szünet, a csend „a színházi előadás során pedig pusztán azt jelenti, hogy végtelenül hosszú ideig nem történik semmi,

csak a színészek állnak mozdulatlanul. A néző nem az elvi, hanem a gyakorlati semmit érzékeli” (350.). Hogy mi a történet, az nagyrészt a befogadói konvenciókon múlik. Nem tudom, honnan veszi a kritikus „a néző” szempontját, de ez „a néző” nem túl megbízható, hiszen csak semmit lát ott, ahol pedig van valami – jelesül, „színészek állnak mozdulatlanul”. Bizonyára van olyan néző is, aki képes ennek a jelnek jelentést tulajdonítani; a jelentés hiánya nem abszolút és objektív tény, hanem a befogadó korlátozott konvencióismeretén múlik. Semmi nem igazolja, hogy „A hosszú és még hosszabb csendek *senkivel* nem fedeztethetik fel, hogy nincs hiteles, autentikus valóság” (350. – Kiemelés tőlem). Hátha mégis! Hátha nem csak olyan módon lehet a darabot értelmezni (pontosabban: bizonyos részeinek jelentést-nem-tulajdonítani), ahogyan ezt „a néző” fantomja teszi!

3. A Kornis Mihály műve elleni érveket a kritikus főként „a jelhasználat önkényességének” tételéből vezeti le, amely „egy kissé [. . .] felvetődik” (sic! 350.) a Nádas-szöveggel kapcsolatban is. Miről van szó? Bécsy gondolatmenete szerint egy jelet akkor használnak önkényesen, ha a jel csak „házi használatú” (351., 354.), vagyis: „Akármit bármilyen jellel jelölni és jelenteni [?] csak ’házi használatra’ lehet” (351.), ezért baj van akkor, ha a drámában „levő jelek és jelrendszerek nem jelölnek és jelentenek semmit, vagy valami egészen mást, mint a szándékozott” (uo.); ha „Az író [. . .] olyan jelrendszereket épít fel, amelyek nem jelölik és jelentik a befogadók számára azt, amit nekik szántak” (352.); ha „a jelek jelentősei [. . .] [nem] azok, amelyeket az író nekik szánt” (354.).

Világos, hogy a „jelhasználat önkényességének” e felfogásában két, meglehetősen különböző probléma keveredik. (Közbevetőleg: a jeltudomány olyan klasszikusai, mint Saussure és Jakobson az „önkényesség” szót a jelekkel kapcsolatban egészen másként használták.) Az egyik a jelhasználat privát-ságát érinti, jelesen azt a kérdést, hogy elvileg lehetséges-e privát nyelvek léte, vagy netán csak privát nyelvek (jelhasznála-

tok) vannak-e. Ez – távolabbra tekintve – azt a kérdést veti fel, hogy lehetséges-e (és hogyan) a „másik személy” nyelvhasználatának problémátlan megértése. Ezt mintegy keresztezi az a másik kérdés, hogy a megértést vajon a jelkibocsátó szándékának felismerése, rekonstruálása vagy megkonstruálása biztosítja-e. Általánosabban: a jel jelentése a jel tulajdonsága-e, a jel kibocsátója szándékának függvénye-e vagy a befogadói tevékenység eredménye-e. Bécsy e két kérdéskört hozza oly módon kapcsolatba egymással, hogy először is a második kérdésre válaszolva intencionalista álláspontra helyezkedik, majd hallgatólagosan feltételezi, hogy amennyiben az értelmező nem képes felismerni az értelmezendő jel „mögötti” szándékot, a jelet privát („házi használatú”) jelnek kell minősítenie.

Azt hiszem, Bécsy sem gondolja komolyan, hogy a jelhasználat „privátsága” az adott esetekben probléma lehet. Inkább arról van szó, hogy az értelmező egy számára ismeretlen, idegen, különös jellel kerül szembe, olyannal, amelyet nem képes saját konvenciórendszerében problémátlanul elhelyezni. Ilyen értelmezői kudarcot bárki, bármikor vallhat. Ez azonban nem a nyelvek (jelrendszerek, jelek) privát, „házi használatú” volta mellett, hanem a konvenciórendszerek sokasága és az értelmezői kapacitás szükségszerű korlátai mellett bizonyít.

Fontosabb kérdés a jelentésé. Nem merészelném azt állítani, hogy magam jobban értem Kornis darabját Bécsynél. Én sokkal toleránsabb álláspontot tartanék gyümölcsözőnek. Aho-
 gyan nem mondanám, hogy Bécsy Tamás nem érti a darabot, sem hogy félreérti, sem hogy rosszul érti – úgy egy értelmezés az is, amit Nádas művéről Balassa Péter vagy Korniséról Kornis ad. A befogadó (ez esetben a hivatásos értelmezők és a szerző mint saját szövegének értelmezője) jelentést tulajdonít a szövegnek és az egyes szövegrészeknek. Egyetlen értelmező kezébe sincs letéve A Helyes Értelmezés kulcsa. Érdekes ott kezd válni az értelmezések különbsége, amikor a mögöttük rejlő olvasási konvenciórendszerek különbségének feltárásán a sor. De egyik értelmezés sem söpörhető le egy-

szerűen azzal, hogy „a kiművelt befogadó” (350.) torz szüleménye, vagy azzal, hogy félreértés. Ugyanígy egyikük sem tekinthető orákulumnak. Más értelmezések türelmetlen elutasításához sem a „valóság egésze”, sem „a szocialista eszmeiség” szempontja nem elegendő. Ennek megfelelően úgy vélem, hogy az értelmezésnek elvileg el kell ismernie más lehetséges értelmezéseket.

Bécsy adottnak tekinti, eleve kijelölt, megállapított tényként kezeli a szövegek „jelentését”: ez azonos a szerzői intencióval, illetve szerzői (egy helyen: hivatásos értelmezői) kommentárral; a befogadó szerepe arra korlátozódik, hogy az egyszer s mindenkorra rögzített jelentést felismerje, leolvassa. E felfogás veszélye, hogy egyszerre teszi az értelmezőt az egyetlen lehetséges interpretáció (az objektív, rögzített jelentés, a szerzői szándék) szolgájjává és a csalhatatlan értelmezés ellentmondást nem tűrő diktátorává. „A befogadó” teljes biztonsággal jelentheti ki, hogy ez és ez a jel „házi használatú”, vagy hogy nem jelent semmit, vagy hogy nem azt jelenti, amit jelenteni „akar”. Ő maga viszont megmarad isteni elvonatkoztatottságában: saját konvenciórendszerére (arra a „nyelvre”, amelyben a jeleket használja) nem reflektál, nem derülhet ki, hogy milyen közmegegyezés létetemenyesét kellene tisztelni benne.

Ez a fajta értelmezés arról is megfélekedezni látszik, hogy a szerzői kommentár sem a bölcsök köve: maga is értelmezendő szöveg. Miért kellene a szerzőnek saját szövegéről szóló kommentárját szentírásként kezelni? Ha a Kornis-interjú, mondjuk, nyomdahiba miatt elmaradt volna a darab közlése elől, akkor Bécsy Tamás most magára hagyottan bolyongana a dráma szavainak dzsungelében? Vagy ha Kornis mást mondott volna, akkor most másként értékelné magát a darabot?

*

Egyáltalán nem kioktató szándékkal írtam mindezt Bécsy Tamás kritikájáról; csak az értékelést támogató elméleti építmény néhány gyenge pontjára kívántam rámutatni. Nem tagadom, hogy Nádas és Kornis darabját magam másként (sokkalta pozitívabban) ítélem meg, mint az összefoglaló szerzője, ennek azonban édeskevés köze van ahhoz, hogy gondolatmenetével nem értek egyet. Annak nem vagyok ellensége, hogy a hivatásos értelmező visszautasítson olyan szövegeket, amelyeket értékrendjével, irodalomkoncepciójával, olvasási konvencióival összeegyeztethetetlennek vél. Ezt mindnyájan megtesszük olykor. A baj ott van, ha az értelmező ezt valami biztos igazság birtokának és saját tévedhetetlenségének tudatában, az objektív tudományosság maszkjában teszi, anélkül, hogy világosan szólna saját, mérceként használt értékrendjéről.

KÁLMÁN C. GYÖRGY

A TÜRELMES SZERZŐ VÁLASZA

Kálmán C. György szerint Nádas Péter és Kornis Mihály írásainak értelmezésében nem azért vallottam kudarcot, mert azokban privát, házi használatú jelek vannak, hanem

„Inkább arról van szó, hogy az értelmező egy számára ismeretlen, idegen, különös jellel kerül szembe, olyannal, amelyet nem képes saját konvenciórendszerében problémátlanul elhelyezni. Ilyen értelmezői kudarcot bárki, bármikor vallhat. Ez azonban nem a nyelvek (jelrendszerek, jelek) privát, 'házi használatú' volta mellett, hanem a konvenciórendszerek sokasága és az értelmezői kapacitás szükségszerű korlátai mellett bizonyít.”

Erre ezt válaszolhatom: „Ping-pong . . . csönd . . . csind . . . csend . . . csak pong-pong . . .” Remélem, válaszom értelmezésében nem vall kudarcot. Ha az olvasó nem érti – mert értelmezési kapacitásának korlátai vannak –, elnézést kérek.

BÉCSY TAMÁS